

DOI 10.32342/2523-4463-2017-0-13-190-195

УДК 81.8

Ю.С. ГОЛОВАЩЕНКО,
*аспірант кафедри англійської мови
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича*

ТЕМАТИЧНЕ ПОЛЕ В СЕМАТИЧНОМУ ПРОСТОРІ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ (на матеріалі романів Дж.М. Кутзее)

Статтю присвячено питанню тематичного поля як одиниці організації лексичної структури семантичного простору художнього тексту. Висвітлено особливості структури тематичного поля про шарку лексики, що стосується сфери людського тіла. Наголошено, що в семантичному просторі авторського художнього тексту тематична лексика не лише відображає засади лексичної системності, але й слугує дзеркалом фрагменту авторської мовної картини світу. Функціонуванню складових поля властиві денотативна спрямованість і художньо-сміслові увиразнення, що набувають прояву в контекстуальному середовищі твору.

Ключові слова: тематичне поле, семантичний простір, художній текст, лексична структура, лексична одиниця, значення, сема.

Істинне значення тексту приховане у словах, які відкривають доступ до глибинних покладів його смислу [12, с. 84]. У такому світлі художній текст (далі – ХТ) поціновується передусім з огляду на свій смислетвірний потенціал, що генерується із площини його лексичного рівня, набуває яскравих семантичних суцвіть в акумуляції релевантних значень лексичних одиниць і розкривається у витонченій взаємодії мови, художнього дискурсу, авторського задуму і читачької рецепції. На думку Р. Якобсона, в ХТ мова передусім покликана виконувати поетичну функцію; мова витлумачується як вербальна структура текстового повідомлення, що набуває цінності в проекції на саму себе. Утім на сучасному етапі текстових студій художня цінність ХТ розглядається як зумовлена низкою чинників, зокрема авторською свідомістю, формою дискурсу і, чи не найважливіше, інтерпретативними стратегіями читачів, які рішуче послуговуються власними культурними, граматичними, семантичними кодами у відтворенні всього смислового спектра ХТ [11, с. 6–8].

Одним із важливих ментальних конструктів, що набувають обрисів у ході інтерпретації ХТ, є семантичний простір – динамічний простір розвитку значення, що закріплюється у лексичній структурі ХТ і відтворюється у павутинні семантичних зв'язків між лексичними значеннями. Семантична взаємодія між значеннями окреслює цілісну контекстуальну картину, в яку занурений ХТ і з покликанням на яку виформовується значеннева цілісність ХТ [12, с. 88]. Семантичний аспект ХТ характеризується безупинним рухом значення у парадигматичному середовищі, становленням усіх точок семантичного вибору в цілісний семантичний конструкт [10, с. 48]. Цілком очевидно, що втіленням семантичної організації ХТ виступає його лексична структура – упорядкована сукупність лексичних одиниць, що, з одного боку, охоплює певну ділянку лексики і виявляє подібність із системністю мови, а з іншого – витлумачує тенденції специфічного семантичного розвитку значення у рекурентному зверненні до макроконтраксту художнього твору.

Організація лексичної структури ХТ передбачає врахування трьох параметрів – інтралінгвістичного, позамовного й індивідуально-авторського упорядкування значен-

ня, що, таким чином, корелює із семантичним, тематичним й асоціативним рівнями розгортання семантичного простору ХТ. Субстанція значення сприймається у семантичному середовищі ХТ у своїй сукупності, оскільки всі елементи складної структури ХТ дещо втрачають виразність з метою витворення цілісного і багатогранного образу ХТ [8, с. 64]. Тим не менш у ході розкриття лексичної структури окремими пластами виділяються семантичні, тематичні й асоціативні об'єднання, з яких виринає загальний семантичний контекст твору та з яких наразі зупинимось на других.

Кристалізація підходу до тлумачення лексичної системності завдячує своєю актуальністю доктрині мовного поля часів раннього структуралізму (Г. Іпсен, Й. Трір, В. Порціг). На нинішньому етапі лінгвістичних пошуків поняття поля й досі опирається на окремі постулати, зокрема структурний характер зв'язків між складовими поля та наявність спільного компонента в семантичній структурі значення конститuentів [7, с. 23; 9, с. 54]. Одне з помітних місць у класифікації полів займає тематичне поле (далі – ТП), що набуло різних інтерпретацій як тематичне / лексико-тематичне поле (З.В. Данилова [1]), тематичне поле термінологічної лексики (С.В. Овсейчик [4]) комунікативно-тематичне поле (Г.А. Мартинович [3]), тематичне поле фразеології (О.О. Суховій [6]) тощо.

На часі – з'ясувати особливості структури тематичного поля, яке локалізується у семантичному просторі авторського художнього тексту, що досі не перебувало у фокусі уваги сучасних лінгвістичних досліджень і становить мету статті. Матеріалом розвідки слугували романи південноафриканського письменника і Нобелівського лауреата Дж.М. Кутзее, творчість якого відображає гострі соціальні проблеми режиму апартеїду в Південній Африці, а також параною, невизначеність і загубленість людської особистості в соціумі.

Тематичні об'єднання лексики характеризуються, по-перше, позамовною обумовленістю зв'язків між їх елементами (ідеальними і матеріальними денотатами, вираженими мовними знаками) і, по-друге, перерахуванням як формою упорядкування денотатів – складових тематичного угруповання [2, с. 219]. У семантичному просторі ХТ ТП теж виформовується з огляду на мовно-системні властивості і має ядро-периферійну структуру. Водночас особливість тематичного поля ХТ полягає передусім в його обумовленості широким контекстом твору, а саме прикметним функціонуванням складових ТП в контекстуальному середовищі ХТ, де вони розкривають певну тематичну ділянку в художньо-смысловому обрамленні.

ТП семантичного простору авторських романів вирізняється своєю функціональною сутністю – вираженням фрагмента мовної картини світу автора-письменника, що містить в одиницях мови багаж відрефлектованого індивідуального і колективно-суспільного досвіду [5, с. 23]. Виділення тематичного осередку в авторських романах слугує вказівкою на важливу роль відповідного прошарку тематичної лексики не тільки у світобаченні письменника, але й у змістово-смысловому обрамленні його творів. Зокрема у творчості Дж.М. Кутзее тематична лексика людського тіла утворює окремий пласт, якому властива конструктивна художньо-змістова роль. Так, акцент на особливостях людського тіла та його рухів частково уможливує захоплюючу манеру оповіді, сприяє повнішому вираженню переживань і почуттів героїв, відкриває доступ читачеві до їх внутрішнього світу, вказує на їхнє ставлення до зображуваних у романах подій, зрештою вимальовує їх особистісний портрет у кольорах вдачі, психологічного й емоційного стану.

З огляду на це, помітний прошарок тематичної лексики людського тіла у семантичному просторі романів Дж.М. Кутзее акумулюється у ТП **«ТІЛО ЛЮДИНИ»**, в якому виокремлюються два мікрополя: 1) *«будова тіла»*, конститuentи якого є засобами номінації частин людського тіла та їх фізіологічних особливостей; 2) *«рухи тіла»*, складові якого називають різноманітні рухи окремими частинами тіла і зміни положення тіла загалом.

Назву ТП очолює лексема *body*, що виступає його центром, архісемним ідентифікатором і присутня в лексикографічних тлумаченнях конститuentів поля або безпосередньо, або проглядається шляхом дефініційного ланцюга.

У моделюванні мікрополя *«будова тіла»* ядро польової структури було окреслено у світлі сигніфікативного обсягу з набором сем – інтегральною семою *«ЧАСТИНА ТІЛА / ОРГАН»* і трьома диференційними семами *«ФІЗИЧНА БУДОВА»* (1), *«ЛОКАЛІЗАЦІЯ»* (2) та

«ФУНКЦІЇ» (3). У словникових дефініціях шукаємо сему «*body / organ / part of body*» та, відповідно, семи, що надають фізичну (до слова, «*consisting of the wrist, metacarpal area, fingers, and thumb*»), локальну (наприклад, «*extending from the shoulder to the wrist*») або ж функціональну (наприклад, «*functioning in eating, in tasting, and, in humans, in speaking*») характеристики певної частини тіла. До частин тіла зараховуємо не лише частини тіла людини як зовнішні елементи фізичної структури, але й частини анатомічної будови, органи і системи органів.

Щодо мікрополя «*рухи тіла*», його сигніфікативний обсяг формується також з огляду на семний склад, що наповнюється трьома компонентами – інтегральною семою «ЧАСТИНА ТІЛА» і двома диференційними семами «РУХ» (1') і «ХАРАКТЕР РУХУ» (2'). У лексикографічних дефініціях шукаємо сему «*part of body*» (до слова, «*body*», «*hand*», «*leg*»), що позначає частину або кілька частин тіла, якою здійснюється відповідний рух, та супровідні семи сутності руху (наприклад, «*strike or beat*», «*climb*») і характеру здійснення (наприклад, «*without a fixed purpose or direction*»).

Ядро ТП «ТІЛО ЛЮДИНИ» з боку мікрополя «*будова тіла*» складають лексичні одиниці найменувань фізичних частин тіла і внутрішніх органів, у словникових тлумаченнях яких експліцитно виражена сема «*body / organ / part of body*» і які мають набір із хоча б двох диференційних сем як способів виявлення понятійних відмінностей. Наприклад:

eye = the organ of sight (3), in vertebrates typically one of a pair of spherical bodies (1) contained in an orbit of the skull (2) and in humans appearing externally as a dense, white, curved membrane, or sclera, surrounding a circular, colored portion, or iris, that is covered by a clear, curved membrane, or cornea, and in the center of which is an opening, or pupil, through which light passes to the retina (2);

hip = the projecting part of each side of the body formed by the side of the pelvis and the upper part of the femur and the flesh covering them (1); haunch.

З другого боку, ядро описуваного ТП наповнюють слова з мікрополя «*рухи тіла*», що у словникових дефініціях мають експліцитно виражену сему «ЧАСТИНА ТІЛА» й обов'язково уточнюються семою «РУХ», тоді як третя сема «ХАРАКТЕР РУХУ» є понятійним доповненням до суті руху. Наприклад:

duck = lower (1') the head or the body quickly to avoid a blow or missile or so as not to be seen (2');

wave = move (1') one's hand to and fro in greeting or as a signal (2').

Медіальну зону ТП «ТІЛО ЛЮДИНИ» складає лексична мозаїка з двох наведених мікрополів, що урізноманітнюється додатковими суміжними значеннями до теми людського тіла:

1) з боку мікрополя «*будова тіла*» зону навколо ядра наповнюють лексичні одиниці, основна семна характеристика яких має вигляд «ЧАСТИНА ОСНОВНОЇ ЧАСТИНИ ТІЛА» («*part of the body part*») і може уточнюватися семами «ФІЗИЧНА БУДОВА» (1) та «ЛОКАЛІЗАЦІЯ» (2). У такому річизі дедалі очевиднішими є меронімічні відношення між конститuentами ТП, оскільки основою їх тематичної спорідненості є відношення «частина – ціле». Наприклад:

knee = the joint (1) of the leg that allows for movement between the femur and tibia (3) and is protected by the patella (1); the central area of the leg between the thigh and the lower leg (2);

2) з боку мікрополя «*рухи тіла*» приядерна зона ТП окреслюється лексичними одиницями на позначення рухів, у дефініціях яких домінуюча сема поля проявляється у другій або третій ланці. У тлумаченнях має місце спонукання до відповідного тілесного руху і надалі дається уточнення його прикметних особливостей. Наприклад:

glance = to look quickly or briefly; look = to turn one's eyes toward something or in some direction in order to see,

thrust = to push forcibly; shove; put or drive with force; push = move one's body or a part of it into a specified position (1') with effort (2').

Зрештою **периферійну ділянку** ТП «ТІЛО ЛЮДИНИ» складають конститuentи двох мікрополів, у яких дотик до поля уможлиблюється так:

1) з боку мікрополя «*будова тіла*» периферія ТП наповнюється лексичними одиницями, у семному складі яких домінує сема «ПЕРИФЕРІЙНА ЧАСТИНА ЧАСТИНИ ОСНОВНОЇ ЧА-

СТИНИ ТІЛА», та словами на позначення кісток й інших систем та елементів тілобудови, у дефініційному ланцюгу яких проявляється домінантна сема поля «body». Наприклад:

mouth = the opening and cavity (1) in the lower part of the human body, surrounded by the lips (2), through which food is taken in and vocal sounds are emitted (3); face = the front part of a person's head from the forehead to the chin, or the corresponding part in an animal; head = the upper part of the human body, or the front or upper part of the body of an animal, typically separated from the rest of the body by a neck, and containing the brain, mouth, and sense organs;

2) з боку мікрополя «рухи тіла» периферію ТП заповнюють лексичні одиниці, які у горизонтальній синтагматичній площині проявляють комбінаторику зі словами на позначення частин тіла. Аргументом на користь зарахування слів до ТП слугувала їх уживаність у словосполученні, де одним із елементів була лексична одиниця номінації частини тіла. Наприклад:

hand: *bob, bring, clasp, close, cover, cross, curve around, fling, float, fold, grip, hold out, lay, open, outstretch, pass, pat, place, press together, push, put, remove, rest, rub, run, stroke, take, throw up, thrust out, touch, trap, tremble, withdraw, wring;*

head: *avert, bend, bob, bow, bury, cock, dip, fling, hang, hold, hold up, incline, lay, loll, lower, press, raise, rest, shake, sink, toss, throw back, turn away.*

Звернемо увагу на особливості функціонування складових одиниць ТП у текстовому середовищі: «*When he comes back the rain has stopped. The girl is lying beneath him, her eyes closed, her hands slack above her head, a slight frown on her face. His own hands are under her coarse-knit sweater, on her breasts. Her tights and panties lie in a tangle on the floor; his trousers are around his ankles. After the storm, he thinks: straight out of George Grosz*» [16, с. 19]. У текстовому уривку крізь призму акценту на частини тіла зображена сцена, в якій головні герої лежать разом після інтимної близькості. Мелані, не зумівши протистояти нав'язливим залицанням з відвертими інтимними натяками з боку професора Лурі, лежить після їх близькості із заплющеними очима, в'ялими руками і наспленим виразом обличчя. Так, положення частин її тіла виражає огиду і жіноче безсилля, тоді як положення рук Девіда Лурі на її грудях вказує на його цілковите інтимне задоволення і домінантну позицію. Отже, нашарування значень слів на змістово-смыслову площину контексту уможлиблює переосмислення їх семантики у напрямі їх смислового збагачення. У змістовій мозаїці контекстуального зрізу значення людського тіла набуває смислового потенціалу вираження почуттів.

Та найбагатше тема людського тіла представлена у різноманітті рухів, які здійснюються героями романів з огляду на події, що відбуваються з їх участю. Наведемо приклади: 1) «*The young man – not a man at all, in fact, but a boy dressed like a man, bearing himself like a man – made a strange gesture: holding one hand at head-height, he struck it with the other, palm against palm, a glancing blow. What did it mean? Did it mean anything*» [14, с. 90]; 2) «*Someone bars his way. 'Hold it!' she says. He averts his face, stretches out a hand. There is a flash*» [16, с. 55]; 3) «*Once, out in the veld far from the house, he bends down and rubs his palms in the dust as if washing them. It is ritual. He is making up a ritual*» [15, с. 96]. У поданих уривках увага зосереджена на фізичній рухливості людського тіла – різноманітних рухах, які здійснюються за різних обставин переважно як реакції на останні. Так, у першому прикладі увага концентрується на незрозумілому жесті, зробленому хлопцем прямо в обличчя головної героїні; у другому прикладі – на рухах голови і тіла як фізичній реакції самозахисту від спалахів фотокамер; у третьому випадку нагинання і потирання долонь є своєрідним ритуалом, що здійснює головний герой у полі. Фокус на тілесних рухах є домінантним у всіх романах, оскільки він виконує сюжетно-творчу функцію: у розгортанні сюжетних подій важливим елементом є зображення подій, в яких задіяні герої та в яких завдяки своєму тілу вони виражають свої ставлення, оцінки і почуття і, таким чином, забезпечують сюжетне простягання твору.

Отже, семантична організація лексичної структури ХТ за тематичним критерієм уможлиблює виявлення у семантичному просторі зони акумуляції значення, що охоплює предметну область позамовної дійсності й оповиває її художньо-смысловими віхами ХТ. ТП «ТІЛО ЛЮДИНИ» у творчості Дж.М. Кутзее характеризується поділом на два мікрополя – «будова тіла» та «рухи тіла», що розкривають статичний і динамічний погляди автора-письменника у семантиці цієї тематичної зони. У перспективі вбачаємо дослідження семан-

тичного простору за семантичним й асоціативним параметрами, що вкупі витлумачують простір текстового значення як тривимірну вісь координат, яка корелює з трьома рівнями лексичної структури ХТ – семантичним, тематичним й асоціативним.

Список використаних джерел

1. Данилова З.В. Поняття системності лексики, лексичних угруповань у мові та мовленні / З.В. Данилова // Мова і культура. – 2012. – Вип. 15. – Т. 1. – С. 22–28.
2. Левицкий В.В. Семасиология / В.В. Левицкий. – Винница: НОВА КНИГА, 2006. – 512 с.
3. Мартинович Г.А. Тексти эксперимент: исследование коммуникативно-тематического поля в русском языке. – СПб.: Изд-во СПбГУП, 2008. – 256 с.
4. Овсейчик С.В. Системна організація термінологіки (на матеріалі української екологічної термінології) / С.В. Овсейчик // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. – Вип. VIII. – К.: КНЕУ, 2009. – С. 153–156.
5. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А.М. Приходько. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
6. Суховій О.О. Тематичне поле віку людини в українській фразеології: етнолінгвістичний і лінгвокультурологічний підходи / О.О. Суховій // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. – 2004. – Вип. 10. – С. 139–145.
7. Щур Г.С. Теория поля в лингвистике / Г.С. Щур. – М.: Наука, 1974. – 255 с.
8. Berrio A.G. A Theory of the Literary Text / Antonio García Berrio. – Berlin: Walter de Gruyter, 1992. – 544 p.
9. Geeraerts D. Theories of Lexical Semantics / Dirk Geeraerts. – Oxford: Oxford University Press, 2010. – 364 p.
10. Halliday M.A.K. Linguistic Studies of Text and Discourse / M. A. K. Halliday // Collected Works: in 2 vol. / ed. Jonathan Webster. – London- New York: Continuum, 2006. – Vol. 2. – 301 p.
11. The Text and Beyond: Essays in Literary Linguistics / ed. C. Goldin Bernstein. – Tuscaloosa: The University Of Alabama Press, 1994. – 308 p.
12. Wetherhill P.M. The Literary Text: An Examination of Critical Methods / Peter Michael Wetherhill. – Berkeley-Los Angeles: University of California Press, 1974. – 331 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

13. Dictionary.com. – LLC, 2016 [Electronic resource]. – Available at: <http://www.dictionary.com/> (дата звернення 25.11.2016).
14. Coetzee J.M. Age of Iron / John Maxwell Coetzee. – London: Secker & Warburg, 1990. – 182 p.
15. Coetzee J.M. Boyhood: Scenes from Provincial Life / John Maxwell Coetzee. – New York: Penguin Books, 1998. – 166 p.
16. Coetzee J.M. Disgrace / John Maxwell Coetzee. – New York: Penguin Books, 1999. – 220 p.
17. Oxford English Dictionary [Electronic resource]. – Oxford University Press, 2017. – Available at: <https://en.oxforddictionaries.com/> (дата звернення 25.11.2016).

References

1. Danylova, Z.V. *Poniattia systemnosti leksyky, leksychnykh uhrupovan u movi ta movlenni* [The notion of systemic properties of lexicon, lexical groupings in language and speech]. *Mova i kultura* [Language and culture], 2012, no. 15 (1), pp. 22-28.
2. Levitskii, V.V. *Semasiologija* [Semasiology]. Vinnica, NOVA KHYGA Publ., 2006, 512 p.
3. Martinovich, G.A. *Tekst i jeksperiment: issledovanie kommunikativno-tematicheskogo polja v russkom jazyke* [Text and experiment: the study of a communicative-thematic field in Russian]. Saint Petersburg, SPbGUP Publ., 2008, 256 p.
4. Ovsiejchuk, S.V. *Systemna orhanizatsiia terminoleksyky (na materialii ukrains'koi ekolohichnoi terminolohii)* [Systemic organization of terminological lexis (on the material of Ukrainian ecological terminology)]. *Ukrainian terminology and modernity*, 2009, no. 8, pp. 153-156.

5. Prykhod'ko, A.M. *Kontsepty i kontseptosystemy v kohnityvno-dyskursyvnyj paradyhmi linhvistyky* [Concepts and conceptual systems in cognitive-discursive paradigm of linguistics]. *Zaporizhzhia, Prem'ier Publ.*, 2008, 332 p.

6. Sukhovij, O.O. *Tematychnе pole viku liudyny v ukrains'kij frazeolohii: etnolinhvistychnyj i linhvokul'turolohichnyj pidkhody* [Thematic field of human age in Ukrainian phraseology: ethnolinguistic and linguocultural approaches]. *Aktual'ni problemy ukrains'koi linhvistyky: teoriia i praktyka* [Topical problems of Ukrainian linguistics: theory and practice], 2004, no. 10, pp. 139-145.

7. Shhur, G.S. *Teorija polja v lingvistike* [Field theory in linguistics]. Moscow, Nauka Publ., 1974, 255 p.

8. Berrio, A.G. *A Theory of the Literary Text*. Berlin, Walter de Gruyter, 1992, 544 p.

9. Geeraerts, D. *Theories of Lexical Semantics*. Oxford, OUP, 2010, 364 p.

10. Halliday, M.A.K. *Linguistic Studies of Text and Discourse*. In: Halliday, M.A.K. *Collected Works: in 2 vol.* London, Continuum, 2006, vol. 2, 301 p.

11. Goldin Bernstein, C. (ed.) *The Text and Beyond: Essays in Literary Linguistics*. Tuscaloosa, the University Of Alabama Press, 1994, 308 p.

12. Wetherhill, P.M. *The Literary Text: An Examination of Critical Methods*. Berkeley; Los Angeles, University of California Press, 1974, 331 p.

References of Illustrative Material

13. Dictionary.com. LLC, 2016. Available at: <http://www.dictionary.com/> (Accessed 25 November 2016).

14. Coetzee, J.M. *Age of Iron*. London, Secker & Warburg, 1990, 182 p.

15. Coetzee, J.M. *Boyhood: Scenes from Provincial Life*. New York, Penguin Books, 1998, 166 p.

16. Coetzee, J.M. *Disgrace*. New York, Penguin Books, 1999, 220 p.

17. Oxford English Dictionary. Oxford University Press, 2017. Available at: <https://en.oxforddictionaries.com/> (Accessed 25 November 2016).

Статья посвящена вопросу тематического поля как единицы организации лексической структуры семантического пространства художественного текста. Освещены особенности структуры тематического поля слоя лексики, которая касается сферы человеческого тела. Подчеркнуто, что в семантическом пространстве авторского художественного текста тематическая лексика не только отображает принципы лексической системности, но и служит зеркалом фрагмента авторской языковой картины мира. Функционированию составляющих поля свойственны денотативная направленность и художественно-смысловая выразительность, что наиболее четко обнаруживается в контекстуальной среде произведения.

Ключевые слова: тематическое поле, семантическое пространство, художественный текст, лексическая структура, лексическая единица, значение, сема.

The article is dedicated to the problem of a thematic field as a constituent of the lexical structure of the semantic space of a literary text. Peculiar features of the structure of the thematic field of the lexicon concerning the area of human body are highlighted. It is emphasized that thematic lexical units within the semantic space of a fiction text not only reflect the principles of lexical systemic organization, but also serve to mirror the fragment of the author's language world picture. Functioning of the constituents of the field is characterized by denotative orientation and literary sense expressiveness, which is most vividly observed in the contextual setting of the fiction text.

Key words: thematic field, semantic space, literary / fiction text, lexical structure, lexical unit, meaning, seme.

Одержано 3.12.2016